

महिला सबलिकरण : षासन व समाज

प्रा.डॉ. टेंगसे सुनिता आत्माराम

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

कै. रमेश वरपुडकर महाविद्यालय,

सोनपेट.जि. परभणी

डवडण्ठव ९१४२३७७९०००

जगातील बहुतेक समाजात पितृसत्ताक कुटुंबपध्दती आढळून येते. भारतही यास अपवाद नाही. भारतात स्वातंत्र्यापुर्वी व स्वातंत्र्यानंतरही स्त्रियांचे षौषण चालूच आहे. भारतीय लोकसंख्येच्या ५०: लोकसंख्या ही स्त्रियांची आहे. आजही स्त्रियांना दुययम लेखले जाते, त्यांचे अधिकार नाकारले जातात , प्रसंगी त्यांच्यावर अत्याचारही केले जातात. स्त्री पुरुष समानता हे मुल्ये ख-याअर्थाने समाजात रुजवणे ही आजच्या काळाची गरज आहे. स्त्रि ही मानुस आहे, व्यक्ती आहे, सजीव आहे, तीलाही मन, भावना, कल्पना, मते आहेत याचा समाजाकडून विचार झाला पाहिजे.

स्वातंत्र्योत्तर भारतात ज्या काही प्रमुख समस्या आहेत त्यांची सोडवणुक आजही पुर्णाने झालेली नाही. स्त्रीयांच्या अनेक समस्यांची सोडवणुक ही ख-या अर्थाने स्त्री शिक्षणाद्वारे होऊ षकेल. आजही स्त्री ही अजूनही भीत्री,, अपिषिक्त असून अन्याय सहन करते आहे व अत्याचारास बळी पडते आहे. परंतु उदया तीच स्त्री बदलत्या स्वरुपात दिसणार आहे, कारण की स्त्रिया नव्या विचारांच्या संपर्कात येत आहेत, त्यांना ज्ञानाचे महत्व पटत आहे. मी जे काम करते त्याला मोल आहे व ते मला मिळाले पाहिजे, तो माझा हक्क आहे याची जाणीव तीला होत आहे. "मी पतीच्या पायातील वाहन नाही, मी मातापित्यावर बोज म्हुणुंन जन्माला आले नाही. मी षिक्षण घेऊ इच्छीते व माझ्या मनातील कल्पनांना, स्वप्नांना साकार करु इच्छीते" ^१. सम्राट नेपोलियन बोनापार्ट यांनी सुषिक्षीत स्त्रीया व विकसीत समाज यांची सांगड घातली आहे ते म्हणतात की "मला एक सुषिक्षीत माता द्या मी एका संपुर्ण सुषिक्षीत राष्ट्राची निर्मीती करुन देतो" ^२. आजही विज्ञान युगात भारतीय समाजव्यवस्था ही अनिष्ट रुढी, , प्रथा, पंरपरां, अज्ञान अंधश्रध्दा, यात गुरफटलेली आहे, ही वास्तविकता मान्य करावी लागते आणि हे सर्व घटक महिला सक्षमीकरणात मोठा अडसर ठरत आहेत. हे सत्य असले तरीही सदृढ समाज निर्मीतीसाठी महिला सक्षमिकरणची गरज आहे आणि यासाठी महिलानां षिक्षण देणे आवष्यक आहे.

जगातील मुलींच्या षिक्षणाबाबत च्वचनसंजपवद |बजपवद प्दजमतदंजपवदंस या वॉषिगटन यंथील संषोधन संस्थेने जगातील ११६ देशातील मुलींच्या षिक्षणातील सहभागाचा तुलनात्मक अभ्यास करुन बसवेपदह जीम ळमदकमत ळंच दृ म्कनबंजपवद वळिपतसे हा अहवाल प्रसिध्द केला. ज्यात प्रत्येक देशातील महिला षिक्षण

निर्देशांक दिलेला आहे. जगातील सर्वाधिक म्हणजे 997 : एवढा निर्देशांक हा फ्रान्सचा आहे तर भारताचा महिला शिक्षण निर्देशांक केवळ 50.4: आहे. भारताचे महिला शिक्षणातील स्थान 84 वे आहे. ³, त्यासाठीच भारतात महिला शिक्षणाचा दर उंचावण्याची गरज आहे. शिक्षणामुळेच व्यक्तीला बुद्धी , बळ आणि विवेकाची प्राप्ती होते. डॉ. अंनी बेंझट असे म्हणतात की "सार्थ शिक्षण तेच आहे जे व्यक्तीला कठीन प्रसंगाचा सामना करायला सक्षम बनवते. शिक्षित व्यक्ती हा परिस्थितीचा दास न बनता परिस्थितीवर विजय मिळविण्याचे सामर्थ्य प्राप्त करू शकतो " ⁴. शिक्षणाचा उद्देश केवळ पदवी मिळवणे हा नसून व्यक्तीच्या शारिरीक , बौद्धिक ,भावनात्मक , नैतिक , आणि आध्यात्मिक शक्ती विकसित करणे हा आहे. समाजाच्या आर्थिक , सांस्कृतिक , सामाजिक , राजनैतिक विकासासाठी महिला शिक्षित असणे आवश्यक आहे. ⁵

स्त्री सबलीकरणचा अर्थ :

स्त्री सक्षमीकरणासाठी पारंपारिक दास्यत्वाची मानसिकता त्यागली पाहिजे. गांधीजींना दृढविश्वास होता की "स्त्रिया मध्ये नविन कल्पनांना जन्म देवून त्या प्रत्यक्षात उतरावयाची क्षमता आहे. त्यामुळे शिक्षित महिला ,पुरुषापेक्षा चांगल्या पध्दतीने काम करू शकतात " ⁶ स्त्रियांच्या शिक्षणामुळे स्त्रियांच्या संदर्भातील प्रश्न सोडवणे शक्य होईल. घालेय शिक्षणाबरोबरच स्त्रियांना व्यावहारिक शिक्षण देणेही गरजेचे आहे.

सबलीकरण ही संकल्पना निष्पीत नविन नाही तर तीने गतिमान स्वरूप धारण केले आहे व ती वैश्विक बनली आहे. सबलीकरण म्हणजे सबल करणे होय. स्त्री सबलीकरण म्हणजे स्त्रीयांच्या अंगी असणारी दुर्बलता नष्ट करून स्त्री पुरुष समानतेचा पुरस्कार करणे व स्त्रीयांना पुरुषांच्या बरोबरीने समता प्रस्थापित करणे होय. स्त्रीयांना सामाजिक , राजकीय , आर्थिक , शैक्षणिक , धार्मिक क्षेत्रात पुरुषांच्या बरोबरीने समता प्रस्थापित करणे होय. महिला सबलीकरणचा उद्देश हा महिलानां समान हक्क , समान संधी देणे होय. लिंगभेदावर आधारित समाजरचनेत महिला व पुरुष असा भेद न करता त्यांना प्रगतीच्या संधी उपलब्ध करून देणे

महिला सबलीकरणची आवश्यकता :

महिला सबलीकरणाद्वारे स्त्रियांचा , कुटुंबाचा , समाजाचा , राष्ट्राचा व जगाच्या विकासास चालना मिळेल भारतीय राज्यघटनेने स्त्री पुरुष समानतेची तरतुद केली असली तरीही ख-या अर्थाने स्त्री पुरुष समानता प्रस्थापित होऊ शकली नाही , यास पुरुष प्रधान समाजव्यवस्था प्रामुख्याने जबाबदार आहे हे मान्य करावे लागेल.

आज स्थानिक स्वराज्य संस्था, शासकिय सेवा ,शिक्षणात महिलानां आरक्षण दिले आहे. आज विविध क्षेत्रात स्त्रिया क्रियाशिल असल्या तरीही अजुनही मोठा पल्ला त्यांना गाढावयाचा आहे. समाजातील सर्वच स्तरातील महिलांचा सर्वांगीण विकास होणे आवश्यक आहे. स्त्रि सबलीकरण हीच देशाच्या सर्वांगीण प्रगतीची गुरुकिल्ली आहे. ⁷, असे विचार राज्यपाल के. शंकरनारायन यांनी व्यक्त केले. स्त्री सबलीकरणद्वारे स्त्रियांना

त्यांचे हक्क व अधिकारांची प्राप्ती होईल , त्यांची अन्याय , अत्याचारापासून मुक्ती होईल व ख-या अर्थाने त्यांना समाजप्रवाहात येणे शक्य होईल.

आजही समाजात जात , वर्ग , लिंग , वंश या अधारे भेदभाव केले जातात याचा प्रत्यय आपल्याला दैनंदिन वृत्तपत्रातून येतो. समाजातील काही घटकांकडून दुर्बलांवर अन्याय होतो, या अन्यायाचे निराकरण करण्यासाठी कायद्याचा आधार घेतला जातो. समाजातील अन्यायकारक प्रथा दुर व्हाव्यात, अधिक न्याय व समानता प्रस्थापीत व्हावी या दृष्टीकोनातून कायदे बनवतांना विचार केला जातो 'आजच्या समाजाचा कायदा पुढच्या भावी समाजाचे चित्र रेखाटत असतो म्हणूनच महिलांना अधिकार प्रदान करणारे व त्याच्या अधिकाराचे संरक्षण करणारे कायदे यांची सक्षमीकरणात मोलाची भूमिका आहे ⁸.'

महिला सबलिकरणासाठी विविध कायदे:

भारतीय संविधानाने महिला स्वातंत्र्यासाठी मुलांच्या हक्क व अधिकारासाठी काही तरतुदी केल्या आहेत जसे की कलम 14 कायद्यापुढे स्त्रीयांना समानता , कलम 15 धर्म , वंश , जात , लिंग जन्मस्थान या कारणावरून भेदभाव करण्यास मनाई , कलम 16 सार्वजनिक सेवा योजना बाबीमध्ये समानसंधी , कलम 39 समान कामासाठी समान मोबदला , कलम 42 कामाबाबत न्याय व मनोवंचीत परिस्थिती आणि प्रसुतीसहाय्य याची तरतुद कलम 51 (अ) स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेस बाधा आणणा-या प्रथा टाकून देणे या शिवाय वेळोवेळी झालेले कायदे सुध्दा महिलांना न्याय व हक्कासाठी साहाय्यक आहेत. या संदर्भात ष्पासनाने केलेले काही ठळक कायदे पुढील प्रमाणे आहेत.

- 1) अनैतिक व्यापार कायदा - 1956
- 2) हिंदुवारसाहक्क कायदा - 1956
- 3) मातृत्वलाभ कायदा - 1961
- 4) भारतीय घटस्फोट कायदा - 1969
- 5) कुटुंब न्यायालय कायदा - 1984
- 6) बाळंतपण पुर्वनिदान तंत्रज्ञान कायदा - 1994
- 7) घरगुती हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा 26 ऑक्टोबर 2006.

असे विविध कायदे षासनाने महिलांच्या संरक्षणसाठी करून सबलीकरणाच्या दिशेने योग्य पावले उचललेली आहेत.

किरण बेदी (आय. पी. एस अधिकारी) यांनी आज केवळ दोनच कायदयावर महिलांनी लक्ष केंद्रीत करण्याची गरज व्यक्त केली आहे. एक म्हणजे माहितीचा अधिकार कायदा व दुसरा म्हणजे कौटूंबिक हिंसाचार विरोधी कायदा . या दोन कायदयाविषयी महिलामध्ये विशेष जागृती करणे आवश्यक आहे. कारण की या कायदयाच्या मदतीने महिला अधिक सामर्थ्यशाली बनू शकतील व या कायदयाचा जर महिलांनी वापर केला तर महिलावर होणा-या अपराधांची संख्या आपोआपच कमी होईल. ⁹. महिलांना सशक्त करण्यासाठी वेळोवेळी शासनाकडून प्रयत्न केले जातात. विविध कायदे व नवनवीन योजना तयार केले जातात. व आवश्यकतेनुसार त्यात बदलही केले जातात. परंतु महिलांना सशक्त करण्याची जबाबदारी केवळ शासनाचीच नसुन त्यासाठी सामुहिक प्रयत्नांची गरज आहे. कायद्याची काटेकोरपणे अंमलबजावणी व्हावी म्हणून सामाजिक स्तरावर सांघीक प्रयत्न होणे गरजेचे आहे.

महिला सबलीकरणाच्या उपाययोजना :

- 1) महिलांना स्वतःच्या हक्काची जाणीव करुन देणे
- 2) महिलांना व्यावसायीक शिक्षण व प्रशिक्षण देणे
- 3) कुटुंबीयांकडून महिलांना वेळोवेळी सहकार्य व प्रोस्ताहीत करावे
- 4) पुरुषप्रधान विचारसरणीत परिवर्तन करणे
- 5) प्रशासकीय सेवेत महिलांचे सहभाग वाढवणे
- 6) महिलांना शिक्षणाचे महत्व पटवुन देणे
- 7) विविध क्षेत्रात महिलांना 50: आरक्षण देणे व त्याची योग्य अंमलबजावणी करणे.
- 8) महिलांना कायदेविषयक जगृती करणे
- 9) महिलांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोन रुजवणे
- 10) महिलाप्रतीचा समाजाचा दृष्टीकोन बदलने

महिला सबलीकरणासाठी शासकीय स्तराबरोबरच समाजातील सर्वसामान्य व्यक्तीपासुन सुरुवात करावी लागेल या शिवाय स्त्रिक्षणास गतिदेणे , स्त्रियांना रोजगार ऊपलब्ध करुन देणे , राखीव जागा देणे , आर्थीक दृष्टीकोणातुन स्वावलंबी बनवणे , शासकीय कायदे व योजनाची योग्य अम्मलबजावणी करणे , राजकीय निर्णय प्रक्रीयेत सहभागी करुण घेतल्यास निश्चितच महिलस सबलीकरणास योग्य दिशा व गति मिळेल.

संदर्भसुची

- 1) परिवर्तन : संकल्पना वेध आणि वास्तव – संपादकीय पान. न.107 प्रा. दत्ताभगत , डॉ. रणभुसे , प्राचार्य कुभार. प्रथमावृत्ती 1999 कल्पना प्रकाशन , नांदेड.
- 2) ' योजना , मार्च 2011 डॉ. मनिषा बेडसे , महिला सबलीकरण कायदे , योजना , उपाय पा. 51
- 3) कित्ता पा. 51
- 4) ' कुरुक्षेत्र ' मासिक फेब्रुवारी 2006 , भुषण बजरंग और पाण्डे वैजनाथ पा.५40
- 5) महात्मागांधी संकलीत वाडःमय खंड 15 पा 357
- 6) योजना नोव्हेंबर 2010 प्रा. काझी . झेड. बी. पा. 49
- 7) योजना 26 एप्रिल 2011 श्री प्रभाकर जगताप ' महाराष्ट्र सामाजीक न्यायाच्या दिषेने 'पा.५26
- 8) आडे निर्मला ' स्त्रिया आणि कायदा ' अलोचना पब्लीकेशन प्रकाशन पुणे , 2004
- 9) दै.लोकमत , औरंगाबाद आवृत्ती , संपादकीय ' महिलांनी स्वतः पुढे यावे ' किरण बेदी , 8 मार्च 2011